

ENERGETIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING HUQUQIY ASOSLARI

Rayimov Shohruh

*Toshkent davlat yuridik universiteti
magistratura bosqichi Atrof-muhit huquqi va
barqaror rivojlanish yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda energetik xavfsizlikni ta'minlashning huquqiy asoslari va energiyadan oqilona foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari haqida mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Energetik xavfsizlik, mulk qilib berish, energiyadan oqilona foydalanish, xavfsizlik talablariga qat'iy rioya qilinishi, energiya tejankorligi yuzasidan monitoring.*

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida energetik xavfsizlik masalalarini o'rganishga talab va qiziqish keskin oshdi. Energiya xavfsizligini ta'minlash va uni tartibga solish maqsadida mamlakatimiz tomonidan "Elektr energetikasi to'g'risida", "Energiyadan oqilona foydalanish to'g'risida", "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida", "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida", "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida", "Ekologik ekspertiza to'g'risida", "Standartlashtirish to'g'risida", "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatlari favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida", "Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida", "Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida"gi qonunlar va boshqa qonunlar qabul qilingan.

Iste'molchilarni energiya kabi muhim manba bilan ishonchli ta'minlash tizimiga ta'sir etuvchi omillarni ta'minlash mexanizmi ko'plab ilmiy ishlarda tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Energiya xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq ko'plab munosabatlar muhim ekologik xarakterga ega. Energiya xavfsizligini ta'minlashning quyidagi asosiy ekologik muammolarini aniqlash mumkin: 2030 yillarda O'zbekiston Respublikasini elektr energiyasi bilan ta'minlash konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, ilg'or xalqaro tajribani va jahon elektr energetikasi rivojlanishining zamonaviy tendensiyalarini hisobga olgan holda,

O'zbekiston Respublikasida o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish va elektr energetika tarmog'ini yanada mutanosib rivojlanishini ta'minlash alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, mamlakatning elektr energetika tarmog'ini o'rta va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish maqsadlari va yo'nalishlarini, ustuvor yo'nalishlarini va ko'rsatmalarini, shuningdek, elektr energetika tarmog'ida davlat siyosatining amaliy ruyobga chiqarishning ma'lum bosqichlarida uning samaradorligini ta'minlash mexanizmlariniva maqsadlarga erishishni kafolatlaydi⁸⁹. Energiya manbalaridan

⁸⁹ O.Narzullaev Energetika huquqi o'quv qo'llanma TDYu 2021-yil.

foydalanish sohasidagi davlat siyosati haqida soʻz ketganda, taʼkidlash lozimki, har bir davlat oʻz oldiga qoʻygan maqsadlariga erishish uchun oʻziga xos va oʻziga mos islohotlarni amalga oshiradi.

Bu oʻrinda mamlakatimizda elektr energetika sohasida olib borilayotgan islohotlar jamiyat hayotida dolzarb ahamiyatga ega. Binobarin, Oʻzbekiston Respublikasi energetikasini isloh qilishning asosiy maqsadlari iqtisodiyotning barqaror faoliyati va rivojlanishini taʼminlash, elektr energiyasini hosil qilish va uning tejamkorligini oshirish, isteʼmolchilarga sifatli va uzluksiz elektr energiyasi yetkazib berishdir. Elektr energetika tizimining barqaror rivojlanishiga erishish, aholining elektr va issiqlikenergiyasiga boʻlgan ehtiyojini taʼminlash davlat organlarining muhim vazifalaridandir. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi iqtisodiy va huquqiy oʻsishda oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatadi. Albatta, soha rivoji uchun davlat tegishli chora-tadbirlarniamalga oshirishi, shu jumladan, bu boradagi islohotlarning huquqiy asosini yaratishi lozim. Boshqacha aytganda, davlat tomonidan nafaqat elektr energiyasi bilan taʼminlovchilar, balki uni isteʼmol qiluvchilarning huquq va manfaatlarini ham himoya qilishgaqaratilgan huquqiy normalar tizimini qabul qilish dolzarb ahamiyatga ega.

Energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yoʻnalishlari sifatida quyidagilarni taʼkidlab oʻtish lozim⁹⁰:

- 1) atrofmuhitni muhofaza qilish;
- 2) chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- 3) davlat dasturlarni amalga oshirish;
- 4) ishlab chiqarishni kengaytirishni ragʻbatlantirish;
- 5) qoʻllab quvvatlash va ragʻbatlantirish;
- 6) xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Shuni alohida taʼkidlash lozimki, energetika sohasidagi qonunchilikda bir qancha yoʻnalishlarda davlat siyosatining asosiy yoʻnalishlari belgilangan. Chunonchi: – elektr energetikasi; – qayti tiklanuvchi energiya, – atom energiyasidan foydalanish sohasida davlat siyosatining asosiy yoʻnalishlari belgilangan.

Oʻzbekiston Respublikasining 2009 yil 30 sentyabdagi “Elektr energetikasi toʻgʻrisida”gi Qonunining 4-moddasiga koʻra elektr energetikasi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yoʻnalishlari quyidagilardan iborat:

- Oʻzbekiston Respublikasining elektr energetika xavfsizligini taʼminlash;
- yagona elektr energetikasi tizimining xavfsiz va ishonchli ishlab turishini taʼminlash, isteʼmolchilarning elektr energiyasiga boʻlgan ehtiyojlarini qanoatlantirish;
- isteʼmolchilarning hududiy elektr tarmoqlaridanteng foydalanishini taʼminlash; – energiya hosil qiluvchi quvvatlarni va elektr tarmoqlarini rekonstruksiya qilish, rivojlantirish jarayonlariga investitsiyalar jalb qilish;

⁹⁰ Oʻzbekiston Respublikasi “Elektr energetikasi toʻgʻrisida”gi qonuni

– elektr energiyasini hosil qilish, uzatish va sotish bo'yicha boshqaruv hamda xo'jalik aloqalari tizimiga bozor prinsiplari va mexanizmlarini joriy etish;

– elektr energetikasining mutanosib rivojlanishini ta'minlash; – elektr energiyasidan va yoqilg'i-energetika resurslaridan oqilona foydalanish.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 21 maydagi "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida"gi qonuniga ko'ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilash va chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

– mamlakatning energetika xavfsizligini mustahkamlash, yoqilg'ienergetika balansining qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalangan holda elektr, issiqlik energiyasi va biogaz ishlab chiqarishga doir qismini diversifikatsiyalash;

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasiga innovatsion texnologiyalarni, ilmiy-texnikaviy ishlanmalarni joriy etishni, qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarining energiya jihatdan samaradorligini oshirishni, ularning ishlabchiqarilishini kengaytirishni va mahalliyashtirishni rag'batlantirish;

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning sinab ko'rilgan texnologiyalari asosida energiya ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishga tadbirkorlik subyektlarini jalb etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish;

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan energiya ishlab chiqaruvchilarni, shuningdek qayta tiklanuvchi energiya manbalarining qurilmalarini ishlab chiqaruvchilarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

– qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 9 sentabrdagi "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida"gi qonuniga ko'ra, atom energiyasidan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

– mazkur sohadagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

– milliy yadroviy infratuzilmani rivojlantirish;

– atom energiyasidan foydalanish chog'ida fuqarolarning hayoti va sog'lig'ini, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini himoya qilish, shuningdek atrof-muhitni muhofaza qilish;

– atom energiyasidan foydalanish ob'ektlarini jisman himoya qilishga doir tadbirlarni amalga oshirish;

– atom energetikasini uzoq muddatli rivojlantirish;

– mazkur sohada innovatsion texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy ishlanmalar joriy etilishini rag'batlantirish;

– mazkur sohada kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlashva ularning malakasini oshirish tizimini tashkil etish;

– xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Uzoq muddatli energetika siyosati mavjud bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

– energetika xavfsizligi;

– iqtisodiyotda energiyadan samarali foydalanishni ta'minlash;

– energiyadan tejamkorlik va samarali foydalanish;⁹¹

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 apreldagi PQ-5063-sonli "O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qaroriga muvofiq tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy-tadqiqot instituti tuzilmasida "Energetik ob'ektlarning texnogen va ekologik xavfsizligi" ilmiy laboratoriyasi tashkil etilgan.

Laboratoriyaning asosiy faoliyat yo'nalishi Energetik ob'ektlarda xavfli texnogen halokatlarni kompleks baholash va bashoratlash usullarini ishlab chiqish, shuningdek, xavfli va favqulodda vaziyatlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni tanlash, ishlab chiqish va joriy etish fundamental hamda amaliy tadqiqotlar olib borishdan iborat⁹².

Shuningdek, laboratoriyaning yana bir asosiy maqsadi – mamlakatda milliy iqtisodiyot va aholi soni o'sishi ta'sirida tobora dolzarb ahamiyat kasb etib borayotgan energetik xavfsizlik masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borish, Respublika energetik xavfsizligini ta'minlash maqsadida energetik xavfsizlikni baholash uslubiyatini ishlab chiqish va yaratish hamda mazkur uslubiyat asosida O'zbekiston Respublikasi energetik xavfsizlik Reglamentini ishlab chiqishga qaratilgan.

So'nggi 30 yil ichida Respublikamizda juda uyg'un ekologik qonunchilik shakllandi, ammo uning ba'zi idealistik shakllari mavjud. Konchilik qonunlarida, umumiy ekologik qonunchilikda ko'rsatilgan ba'zi huquqiy normalar deklarativ xarakterga ega. Ular tabiatdan foydalanuvchilarning barcha manfaatlarini inobatga olmaydi va shuning uchun ko'pincha amalga amalga oshirilmaydi. Ishlarning hozirgi holatida ekologik qonunchilikni amalga oshirish bo'yicha nazoratva nazorat funksiyalari yuklatilgan davlat organlari alohida ahamiyatga ega. Afsuski, ularning faoliyati ko'pincha rasmiy xarakterga ega bo'lib, atrof-muhitning va shu sababli kelajak avlodlarning haqiqiy manfaatlarini aks ettirmaydi.

Shunga qaramay, barqaror rivojlanish konseptsiyasiga sodiq qolish, tabiiy resurslardan foydalanishga yanada oqilona yondashish, energiya samaradorligini

⁹¹ O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 9 sentabrdagi "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida" gi qonuni

⁹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 apreldagi PQ-5063-sonli "O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori

oshirish va energiyani tejash, shuningdek, ushbu vazifalarni bajarish uchun iqtisodiyotni isloh qilishga tayyor ekanliklarini yana bir bor e'lon qilgan dasturiy hujjatlar qabul qilindi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida ma'lum bir sohada rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydigan ko'plab konseptual hujjatlar mavjud. Ularning aksariyati ekologik va energetik sohada u yoki bu shaklda amalga oshirilgan. So'nggi o'n yilliklarda O'zbekiston Respublikasida mintaqaviy darajalarida ko'plab milliy strategiyalar, doktrinalar va tushunchalar, davlat siyosatining asoslari qabul qilindi, ular davlatning muayyan sohalardagi harakatlarining asosiy tamoyillari va yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu hujjatlar asosida yurtimizda boshqa qonun hujjatlari ishlab chiqiladi va shakllantiriladi. Ekologiya sohasidagi davlat siyosati qonun ustuvorligiga, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini muvozanatiga qat'iy va to'liq rioya etilishi bilan amalga oshirilishi, shuningdek, shaxs, jamiyatning o'zaro javobgarligini ta'minlash va tartibga solish zarur.

Energiya xavfsizligiga tashqi va ichki tahdidlar qatorida ushbu muammolarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- energiya xavfsizligi buzilishiga olib keladigan tabiiy ofatlar monitoringi va prognozining etishmasligi;
- asosiy vositalarning amortizatsiyasi, bu esa baxtsiz hodisalar xavfini oshiradi;
- barcha darajalarda energetika sohasidagi tashkiliy va texnologik boshqaruv tizimining muvofiqlashtirilmaganligi, bu esa avariyaalarning kaskadli rivojlanish xavfini oshiradi;
- elektr stantsiyalarining xavfsiz ishlashi va rivojlanishini to'liq me'yoriy-huquqiy qo'llab-quvvatlash tizimining etishmasligi.

Shuningdek, xavfsizlik talablariga qat'iy rioya qilinishi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalarning oldini olish hamda elektr tarmoqlari va uskunalari ekspluatatsiyasini xavfsiz bajarishga imkon beradi. Bu borada barcha hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida ekspluatatsiya ishlari "Elektr qurilmalarni ekspluatatsiya qilishda texnik xavfsizlik qoidalari" asosida tashkil qilinishi lozim. Ushbu qoida xavfli, zararli ishlab chiqarish omillari va ulardan himoyalash, ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalarning oldini olish, transformatorlarda va elektr uzatish liniyalarida turli xil ishlarni bajarishda xavfsizlik choralarini belgilaydi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Qonunlarida «energiyadan oqilona foydalanish», «energiyani tejash va energiya jihatidan samaradorlikni oshirish», «davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni», «energiya jihatidan samarador», «energiya tejaladigan dasturlar va loyihalarni ishlab chiqish», «energiya jihatidan tejamkor texnika hamda mahsulot» «qayta tiklanuvchi energiya manbalari» kabi muhim jumlar uchraydiki, bularning barchasi Qonun energetika sohasining rivoji, iste'molchilarning haq-huquqlari, O'zbekistonning tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanish — energiya tejamkorligi va samaradorligi nuqtai nazaridan birmuncha takomillashtirilgan.

Shuningdek, mavjud elektr tarmoqlari va uskunalarni texnik ko'rikdan muntazam o'tkazib turish orqali iste'molchilarni barqaror va ishonchli elektr energiyasi bilan

ta'minlashga erishish mumkin. Shu maqsadda hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida kadrlarni qayta tayyorlash, favqulodda vaziyatlar va o'quv maydonlarida mashg'ulotlar o'tkazish uchun doimiy mashg'ulotlar olib borishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Bundan tashqari, baxtsiz hodisalarning oldini olish, mehnatni muhofaza qilish, xodimlarning bilimini oshirish va ijtimoiy ta'minlash masalalariga alohida e'tibor berilishi lozim, jumaladan:

- joylardagi hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida xodimlarning bilimini muntazam ravishda oshirib borish uchun texnik o'qishlar, o'quv xonalari va mashq maydonlari tashkil etilishi;

- “Ustoz-shogird” an'anasiga asosan yosh elektromontyorlarni o'qitish, tayyorlash va malakasini oshirish ishlari yo'lga qo'yilishi;

- xavfsizlik texnikasi qoidalariga doimiy rioya qilinishi muntazam ravishda ko'rikdan o'tkazib borilmoqda va nazorati olib borilishi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Qonunlarida «energiyadan oqilona foydalanish», «energiyani tejash va energiya jihatidan samaradorlikni oshirish», «davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni», «energiya jihatidan samarador», «energiya tejaladigan dasturlar va loyihalarni ishlab chiqish», «energiya jihatidan tejamkor texnika hamda mahsulot» «qayta tiklanuvchi energiya manbalari» kabi muhim jumlar uchraydiki, bularning barchasi Qonun energetika sohasining rivoji, iste'molchilarning haq-huquqlari, O'zbekistonning tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanish — energiya tejamkorligi va samaradorligi nuqtai nazaridan birmuncha takomillashtirilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

I.NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR

1. O'zbekiston Respublikasi “Elektr energetikasi to'g'risida”gi qonuni;
2. O'zbekiston Respublikasi “Energiyadan oqilona foydalanish to'g'risida”gi qonuni;
3. O'zbekiston Respublikasi “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida”gi qonuni;
4. “Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida”gi qonuni;
5. O'zbekiston Respublikasi “Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida”gi qonuni;
6. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi.//Xalq so'zi 2020-yil 23-sentabr.

7. Махмудов, Н. И., Сайидалиев, С. С., & Каттаханова, Р. Ю. (2019). ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ДИАГНОСТИКЕ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПОДЖЕЛУДОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ У ДЕТЕЙ. In *Инновации в медицине. Материалы I международной научно-практической конференции-Махачкала, 2019.-Том. II.-232 с. (р. 37).*

II. MONOGRAFIYA, ILMIY MAQOLA, ILMIY TO'PLAMLAR:

1. Atrof tabiiymuhitni muhofaza qilish: Qonunlar va normativ hujjatlar/
U.T.Ayubov, T.S.Tillaev. -T.: Adolat, 2002.-B.310.

2. Ayubov U.T. Lishenie ogranichenie i priostanovlenie prava prirodopolzovaniya.:Avtoref... kand. yurid. nauk/ U.T.Ayubov; Tashkentskogo gosudarstvennogo yuridicheskogo instituta-T.: 1999.

3.O.Narzullaev Energetika huquqi o'quv qo'llanma TDYu 2021-yil.

4.Avezova N.R., Matchanov N.A., Raximov E.Yu., Hakimov M.A., Dalmuradova N.N., Dexkonova M.X. Otsenka potentsiala solnechnoy energii Kashkadarinskoy oblasti// "Alternativnaya energetika i ekologiya», № 01 (394), 2022g., str. 36-52.